

זכויות כרימון

סימני ראש השנה

מקורות, מאמרים ומחשבות

לזכרו של איל יהושע יברבוים הי"ד

הוצאת המשפחה

תשס"ד

תוכן העניינים

פתיחה

שער ראשון: סדר ליל ראש השנה

קידוש לערב ראש השנה

סדר הסימנים - נוסח עתניאל

בעקבות סדר הסימנים - פירושים לסימנים:

אוצר התפילות - "ערוגות הבושם"

סדור היעב"ץ - הרב יעקב מעמדין

עת רצון - הרב שיק, אדמו"ר מיבניאל

סימנא טבא - הרב אליהו בלומנצוויג

שער שני: סימנא טבא - מאמרים על סדר הסימנים

- 1 ד"ר אליהו נתנאל סימנים וטעמיהם - מנהג ומשמעות
- 21 הרב יעקב (יוקי) מאיר מה מסמנים הסימנים?
- 26 הרב יעקב אריאל משמעותם של סימני ראש השנה
- 35 הרב יעקב פישר סימנים לאיל
- 50 הרב יהודה שביב אכילת סימנים בראש השנה - מסר ומשמעות
- 57 כ"ק האדמו"ר מספינקא האדם נפעל כפי פעולותיו - על סימני ר"ה באספקלריה החסידית
- 61 הרב אליעזר קשתיאל סימנים
- 67 ד"ר אהרון ארנד פירושים שכלתנים לסימני ראש השנה
- 77 הרב יחיאל לאש זמן אכילת הסימנים בראש השנה
- 95 ד"ר ישראל רוזנסון סימני ראש השנה - הטקסט והטקס
- 111 הרב אביגדור שילה אחד לחודש השביעי - ראש השנה
- 118 הרב ברוך גיגי "ומפטירין בחנה"

מערכת: יברבוים דוד ושושנה, יברבוים שרה,
ד"ר רוזנסון ישראל, ואדעי יובל, ריינמן יובל, שילה ערן

עיצוב ועריכה גרפית: אדי גרף - קרית מלאכי

כל הזכויות שמורות
(מותר להשתמש לצרכים לא מסחריים)
מסת"ב: 965-555-164-4 ISBN

משפחת יברבוים
מאור יוסף 13
רחובות
08-9457189

בליל שבת, לילו הראשון של ראש השנה תשס"ד, בעיצומה של סעודת החג, חדר מחבל לישוב נגוהות וניסה לפרוץ לבית משפחת יברבויים.

שלוש דפיקות נחושות על דלת הקראוון קטעו את ארוחת החג של איל, שרה'לה ואורחיהם. יושבי הבית הבינו שמהו אינו כשורה. איל ניגש לדלת כשאקדחו בידו ונעל אותה. אולם, יריות המחבל הקדימו אותו. איל נפגע אנושות ונפטר מיד מפצעיו.

בשניות שלאחר מכן התנהל קרב יריות בין יושבי הבית למחבל. מיריות המחבל, שחדרו את קירות הקראוון, נהרגה גם התינוקת שקד אברהם הי"ד. המחבל לא הצליח לחדור לקראוון וחוסל על ידי חיילים כעבור דקות בודדות.

בתום ימי האבל, התכנסו בני משפחת יברבויים וחברים, והעלינו מחשבות כיצד להנציח את זכרו של איל. נראה היה לנו כי הדרך היהודית הראויה ביותר היא להוציא לאור ספר לזכרו.

מנהג של קבע היה להם לשרה'לה ואיל, שלא להניח את שולחן השבת והחג ללא דברי תורה.

חיבה יתרה הייתה לאיל ללמוד מספרים בהם יכול היה למצוא רעיון קצר ומתומצת המביע תוכן רחב ועמוק. עתים היה זה 'שם משמאל', ועתים ספרים אחרים שנקשר אליהם בעקבות שורשיה החסידיים של משפחתו ותקופת לימודיו בישיבות. נקישות המחבל על הדלת, קטעו את סעודת החג לאחר אכילת 'הסימנים', טרם הועלו דברי תורה על שולחן החג.

ברוח זו החלטנו לקבץ בספר זה מאמרים בנושא סימני ראש השנה. בספר כונסו מאמרים שונים ומגוונים, חלקם בהיבט הלכתי ועיוני, חלקם בהיבט חסידי, וחלקם בהיבט מחקרי, ספרותי.

תקוותנו, כי דברי התורה המובאים בספר זה, יעלו על שולחן ראש השנה, 'יום הזכרון' לאיל ולעולם כולו לאורך ימים וימשיכו את אותה סעודת החג ממקום שנקטעה.

פרקי חייו של איל ודברים לזכרו מובאים בשער האחרון של הספר. הדברים שנאמרו בנהמת הלכ הובאו כלשונם (למעט תיקונים קלים).

אנו מודים לבורא עולם, 'הנותן ליעף כוח' שנתן לנו את הכוחות, ועלה בידנו להוציא לאור ספר זה ובו לכבד את זכרו של איל.

אנו חשים חובה עמוקה להודות לרבים בהם נעזרנו בעצה ובביצוע של כל הפרטים הקטנים המרכיבים את המכלול ושבלעדיהם לא הייתה באה המלאכה לסיימה.

תודה מיוחדת,

לערן שילה ויובל ריינמן שהגו את הרעיון, דחפו, קידמו ועודדו את הוצאת הספר. ליובל ואדני שעשה לילות כימים בהגהה ובעריכה הלשונית של המאמרים העיוניים. לד"ר ישראל רזנסון שליווה ויעץ לאורך הדרך, החל משלב המחשבות ועד לפרסום. לכל כותבי המאמרים וקטעי הזיכרון שהשקיעו זמן ומחשבה לנושא.

לשירה רזנברג שהשקיעה שעות רבות בהקלדת החומר ובסידורו. לרב שיק, אדמו"ר מיבניאל על שאפשר לנו להשתמש בפירושו לסדר הסימנים. ליעל וייס על העיצוב הנאה של הספר.

לאדי גרף 2002 שבקרית מלאכי וליתר עובדי בית הדפוס על המאמץ שעשו לסיים את הספר לקראת 'יום הזכרון' - ראש השנה.

שער שלישי: זכויותיכם כרימון - עוד סימן וסימן

הרימון - מסימני ראש השנה	דוד נתיב 127
הרימון	הרב פדיה נגר 130
"נרבה זכויות כרימון"	ד"ר בעז שפיגל 135
"צדיק כתמר יפרח"	ערן שילה 145
למנהג אכילת אתרוג בראש השנה	הרב ד"ר חיים טלבי 152
גפן, תאנה וזית - סימני משל יותם	הרב ישראל רוזן 168
טבילת תפוח בדבש	הרב אורי דסברג 186

שער רביעי: פרקי זכרון

הסוד	הרב רא"ם הכהן שליט"א - ראש ישיבת עתניאל
מפרי עטו של איל	
זכור אזכרנו עוד	

נראה שהדימוי העומד ברקע ההשוואה בין פלח הרימון לציפוי הזהב של המזבח, הוא המראה האדום העמוק של הרימון, המזכיר את הזהב האדום של המזבח.

עתה ננסה לענות על השאלה מדוע ריבוי הזכויות מסומל דווקא על ידי הרימון הבעייתי.

נדמה שדווקא משום כך הרימון נבחר לייצג את ריבוי זכויותינו. עומדים אנו בסיומה של שנה ובפתיחת שנה חדשה רבת הציפיות. איננו מתיימרים לומר שצדיקים גדולים היינו בשנה שחלפה, וגם לא שנהיה בשנה הזאת. יתכן מאד שחינו על כל מורכבותם ימשיכו, כבשנה שעברה...

מזכירים אנו ביום הדין שבו נשפט אדם על מעשיו, את הפנימיות מלאת המצוות שבכל יהודי ויהודי, למרות עמידתנו והתנהגותנו הריקה. מייחלים אנו שאודם המצוות יגן עלינו, כשם שמגן הוא על פושעי ישראל בגהינום. ולשנה הבאה כל בקשתנו שזוכה להיות חלק מעושר החיים הפנימיים שבכנסת ישראל העממית, שריקה היא רק לכאורה, אבל באמת מליאה היא במצוות, בגמילות חסדים, בהצטופפות לטעום מטעם התורה. עד שיקויים בנו: "הרואה רימונים בחלום... יצפה למצוות".

בסיום דברינו, כמה מילים על איל.

איל, למרות שהיה יותר קרוב לעסיס הרימון בתורתו, מאד אהב להתחפש לריק. למרות התחפושת, כל אדם שתהה על קנקנו, היה נפעם למראה תוכו המלא וגדוש מצוות כרימון. העטיפה הריקה שאהב לעטות על עצמו, עזרה לו להרבות מצוות חכיות בלי למשוך תשומת לב לגודל נשמתו.

נטייה זו להידמות כלפי חוץ לרימון הריקו, נבעה מראייה עמוקה של היופי והעושר הטמון בכנסת ישראל על כל מורכבותה. ראייה זו הולידה בו אהבה לכל יהודי, אהבה שלא חסרה קורטוב של ציניות מפוכחת, וקצת מרידה, על העטיפה הריקה של פושעי ישראל, וגם של עצמנו.

לתדהמתנו איל נקטף מאיתנו כרימונים לקראת ראש השנה. אני בטוח שאם יש מי שמסוגל בשמים ללמד סניגוריה על כלל ישראל ולהרבות בזכויותינו כרימון, זה איל.

ד"ר בעז שפיגל

"נרבה זכויות כרימון"*

א

על מאכלי ראש השנה המיוחדים¹ אנו למדים מן התלמוד הבבלי² (הוריות יב ע"א; כריתות ו ע"א):

* נכתב באדר, תשס"ד. המאמר נדפס לראשונה בדף שבועי, אוניברסיטת בר-אילן, ראש השנה תשס"ד (מס' 515), עמ' 4-6, וכאן מוצעת גירסה נרחבת ומלאה יותר.

¹ על מאכלי ראש השנה ראה: רח"י יעקבזון, סימנא טבא, ירושלים תשל"ה, עמ' א-ז; ר"צ סלושץ, 'סימנא מילתא היא', שמעתין, 76-75 (תשמ"ד), עמ' 32-44; ר"ט פריינד, מועדים לשמחה, ח"א, ירושלים תשל"ח, 'סימנא מילתא', עמ' פ-קטו; פרדס אליעזר (ראש השנה), ברקלין תש"ס, פ"ז, 'סימנא מילתא', עמ' רמט-שנ; ר"ח שמרלר, מועדי חיים (רה"ש יוה"פ), ירושלים תשס"ב, עמ' טז-לא. ואף נתחבר ספר שלם העוסק במאכלי ראש השנה וענייניהם (הן בהלכה והן בדרוש) ע"י רע"א יצחק, שדי יער, ירושלים תשל"ח.

² אכן, סמך למקצתם ישנו באמור בנחמיה ח', י (על ראש השנה): "אכלו משמנים ושתו ממתקים". ראה: תשובת רב נטרונאי גאון, אשר הובאה במקורות אלו: ספר ראב"ה, מהד' ר"א אפטוביצר, ח"ב, עמ' 246; אור זרוע, הלכות ראש השנה, סימן רנ"ז; מרדכי, תחילת מסכת יומא. לאסמכתאות נוספות במקרא למאכלים מתוקים בראש השנה, ראה: ר"א מגרמיזא, רוקח, הלכות ראש השנה, סימן ר"א, מהד' רש"ב שניאורסון, ירושלים תשל"ז, עמ' צב; ספר מהר"ל, הלכות ראש השנה, ז, מהד' ר"ש שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' רעו-רעז.

אמר אב"י: השתא דאמרת סימנא מילתא היא, לעולם יהא רגיל למיחזי³ בריש שתא: קרא ורוביא כרתי וסילקא ותמרי. כבר בתשובות הגאונים ישנה התייחסות למאכלים אלו ולסימניהם, ויש בהן הרחבות והוספות על האמור בתלמוד הבבלי. כך למשל, מצאנו בתשובת רב האי גאון (בבל, מאה י"א):⁴

ועדיין כן המנהג מכל החכמים... ומקריבין לפניהם טנא שיש בו דלוע ופול המצרי וכרישין ירקו' תרדין תמרי, ומביטין בו... ומוציאי' משמה⁵ סי' טוב. על דלוע אומר⁶ "קרא" - יקרע גזר

³ לעומת הנוסח במסכת הוריות "למיחזי", שמשמעו 'לראות', במקבילה שבמסכת כריתות הנוסח הוא "למיכל", שמשמעו 'לאכול'. הבדל זה מצוי גם בתשובות הגאונים (תשובת רב נטרונאי, לעיל הערה 2, המציינת אכילה, לעומת תשובת רב האי, המצוטטת להלן בפנים, המציינת ראייה) ובספרות הראשונים, ראה: ר"צ סלושץ (לעיל הערה 1), עמ' 36-37; ר"ד שפרבר, מנהגי ישראל, ח"ד, ירושלים תשנ"ה, עמ' מו-מח. מכל מקום, נתרווח המנהג בקהילות ישראל לאכול את המאכלים הללו, וכפי שכתבו הטור והשלחן ערוך, א"ח, סימן תקפ"ג. עם זאת, כתבו רבי, שמי שקשה לו לאכול איזה מין, יש לו להדר לראותו, כדי לקיים לכל הפחות את "למיחזי"! ראה: ר' צבי הירש מאבארניק, דברי צבי, ווילנא תר"ן, הלכות ראש השנה, סימן תקפ"ג; ר"ח סופר, כף החיים, הלכות ראש השנה, סימן תקפ"ג ס"ק ו'; רח"צ עהרענרייך, קצה המטה (על מטה אפרים), סימן תקפ"ג, ס"ק ט' (מהד' ברוקלין תשס"א, עמ' פח); סימנא טבא (לעיל הערה 1), עמ' ב, הערה 10.

⁴ ראה: חמדה גנוזה, ירושלים תרכ"ג, סימן קס"ו (וכעין זה באגרת ר' מצליח, להלן הערה 30, המתארת את מנהגו של רב האי גאון עצמו). תשובה זו הובאה גם אצל רב"מ לזין, אוצר הגאונים, ראש השנה, ירושלים תרצ"ג, חלק התשובות, סימן צ"ג, עמ' 52-53.

⁵ ר"ד אבודרהם, תפלת ראש השנה, ירושלים תשכ"ג, עמ' רסו, שהביא תשובה זו כתב: "ומוציאין משמותם".

⁶ הפיסוק כאן הוא לפי הפיסוק של רב"מ לזין (לעיל הערה 4), סימן צ"ב, עמ' 52, לאגרת ר' מצליח, ובחרנו בו, משום שנוסח האגרת, ביחס לחמשת הסימנים הנזכרים בבבלי, דומה מאד לתשובה המצוטטת בפנים. מעניין לציין, כי מנוסח שתי התשובות הללו נראה, כי לפני אמירת הבקשה המיוחדת על חמשת המאכלים הללו, היו אומרים גם את שמו הארמי של המאכל. אבל, מן הנוסח

דינינו. ועל הפול "רוביא" - ירבו זכויותינו. ועל הכרשין "כרתי" - יכרתו שונאינו. ועל תרדין "סילקא" - יסתלקו עוונותינו. ועל התמרים "תמרי" - יתמו עוונותינו. ומוסיפין עוד רימון, ואומרים עליו נרבה זכויות כרימון. אלה מנהגינו ומנהג אבותינו. תשובה זו מלמדת כי על המאכלים הללו נאמרו בקשות⁷ - בקשות מסוימות⁸ המתאימות לשמם, והיא מלמדת גם על מקומו של הרימון בראש השנה.

המובא בחידושי הרשב"ץ (לר' שמעון ב"ר צמח דוראן), ליוורנו תק"ה, פרק יום טוב, דף כה ע"א, המתאר את מנהגו של רב האי גאון, נראה שלא היו אומרים את שם המאכל. כך נאמר שם: "וכתבו הגאונים ז"ל, שכך היה מנהגו של רבינו האי גאון ז"ל, שמביאין לפניו סל שבו מינין הללו, ופושט ידיו ונטל דלעת ואומר יקרע רוע גזר דיננו, רוביא ירבו זכויותינו, כרתי יכרתו שונאינו, סלקא יסתלקו עוונותינו, תמרי יתמו עוונותינו או שונאינו ואויבנו". מבואר בדברי הרשב"ץ, כי על הדלעת היה רב האי גאון אומר רק את הבקשה "יקרע רוע גזר דיננו", ומכאן יש להסיק, שבהמשך דבריו, כשכותב "רוביא ירבו זכויותינו" כוונתו שהיה נוטל רוביא, ואומר עליו את הבקשה ירבו זכויותינו, וכן בכולם (אמנם, רב"מ לזין, שם, הערה ב, הגיה מסברתו בדברי הרשב"ץ ביחס לדלעת, כדי להשוות דבריו לנוסח שבאגרת ר' מצליח, ע"ש). ומכל מקום, ביחס לרימון, פשוט הדבר, שלדברי הכל, יש לומר את שמו בבקשה עליו ("נרבה זכויות כרימון"). שכן, דווקא במינים האחרים, שהבקשה עליהם נתלית בשמם, מובן יפה הקשר שבין הבקשה לבין המין גם אם לא נציין את שמו. אולם ברימון, אם לא נציין את שמו (בסוף הבקשה), לא יובן מה שייכות יש בין הבקשה לבינו, שהרי הסימן הטוב אינו בשמו של הרימון אלא במהותו! (וראה בעניין זה להלן בפנים, בפיסקה ג).

⁷ עצם האמירה יש בה מן החידוש. שכן, מדברי הגמרא (בהוריות ובכריתות) לא משתמע שהיה צורך באמירה כלשהי, וגם מדברי חלק מן הגאונים והראשונים נראה, שהסימנים השייכים במאכלים הללו נתממשו בראייתם או באכילתם בלבד (וכפי שהעיר ר"י קארו, בית יוסף, א"ח, סימן תקפ"ג, ד"ה ומ"ש רוביא וכו', ביחס לדברי הטור). על עניין זה ראה: פרדס אליעזר (לעיל הערה 1), עמ' רסט-רע. ובהרחבה: שדי יער (לעיל שם), פ"א, עמ' יב, הערה 17, עמ' יד-טו, הערה 27.

⁸ בספרות הראשונים הורחבו בקשות אלו, והוקדם להן "יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו", ראה: כלבו, הלכות ראש השנה, סימן ס"ד (מהד' ר"ד

מכאן ואילך, מחזר הרימון אצל חלק מן הראשונים והאחרונים, כמו הרמ"א, בהגהותיו לשולחן ערוך (אר"ח, סימן תקפ"ג, סעיף א'), שכתב: "ויש אוכלים רמונים, ואומרים נרבה זכויות כרימון".

ב

ר' חזקיה די סילוה (ירושלים, מאה י"ז) בחיבורו פרי חדש (אר"ח שם, סוף סעי' א') עורך קושיה הנוגעת לבקשה על הרימון: בברכות נו ע"א⁹ דרשו חכמינו את הפסוק בשיר השירים (ד', ג'; ו', ז): "כפלח הרמון רקתך", ואמרו: מאי "רקתך" - אפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרימון¹⁰.

אברהם, ירושלים, תשל"ג, ח"ד, עמ' קנ-קנב), ר"ד אבודרהם שם (ויש אומרה בלשון יהי רצון וכו'). וכן הוא באליה רבא (על הלבוש), סימן תקפ"ג סעיף א', ובמשנה ברורה שם, ס"ק ב'. ור"י הלוי הורוויץ בחיבורו של"ה (מסכת ראש השנה, פרק נר מצוה, מהד' ירושלים תשל"ג, עמ' קנו, אות כב) כתב: "ובוודאי רבינו האי אומר בלשון תפלה, כיש אומרים שהביא האבודרהם! אכן, יש המצדיקים שלא לומר שם ה' בבקשות אלו, אלא לומר 'יהי רצון מלפניך', ראה: רש"י מלאדי, שלחן ערוך הרב, הלכות ראש השנה, סימן תקפ"ג, סעיף א' או לומר: 'יהי רצון מלפני אבינו שבשמים', ראה: סימנא טבא (לעיל הערה 1), עמ' ה-ז (עפ"י מנהג ירושלים); רש"י אויערבאך, הליכות שלמה (תשרי-אדר), ירושלים תשס"ג, עמ' יב, הערה 70, (למעט ה'יהי רצון' הראשון שנאמר בשם ה').

9 וכעין זה במקבילות: עירובין יט ע"א; חגיגה כז ע"א; סנהדרין לו ע"א.

10 ריקנים אלו, כעולה מן האמור בברכות שם, הם ריקנים מתורה, אבל מלאים במצוות. בעניין המצוות שבידם כתב רנצ"י ברלין (הנצ"ב מוולוז'ין) בחיבורו מרומי שדה, חגיגה כז ע"א: "שמלאים מצוות כרימון - היינו צדקה וגמ"ח, דהוא נקרא מצוה סתם, כדמוכח בב"ב ט, א, בפסוק 'והעמדנו עלינו מצות' (נחמיה י', לג). וגם יש עוד מצות שבאים לתענוג... ופושעי ישראל עושין אותם ומקבלין שכר, דמצוה א"צ כונה". ואמנם, במקבילות (בהערה הקודמת) מכונים ריקנים אלו "פושעי ישראל", וכבר כתב ר"י טייטלבוים (האדמו"ר מסאטמאר), דברי יואל (עה"ת), ח"ט, ברוקלין תשמ"א, כי תבוא, עמ' קנג: "יצויר להיות מלאים מצות, ואעפ"כ קראוהו חז"ל פושעי ישראל". ובאמת, יש גם הפחותים מן 'הריקנים' הללו, והם אלו "שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים", אשר משולים לערבה (ויקרא רבה, ל', י"ב), וכמותם בעם ישראל מועטת מזו של

לאור דרשה זו תמוה, אפוא, מה מקום יש לבקשתנו בראש השנה ש"נרבה זכויות כרימון", והרי גם ריקנין שבישראל "מלאים מצוות כרימון", וכלום מבקשים אנו להידמות להם?!

בעל הפרי חדש עצמו יישב, שאמנם הריקנים שבישראל מלאים מצוות כרימון, אבל הם צוברים אותן במשך כל ימי חייהם, ואילו אנו מבקשים, מדי ראש השנה, לזכות במלאי שכזה בשנה אחת בלבד!

ר' יהודה עייאש (אלג"ר, מאה ל"ח) בחיבורו מטה יהודה¹¹ הציע שני תירוצים נוספים. השני שבהם¹²: אמנם ריקנים שבישראל מלאים מצוות כרימון, אבל אפשר שיש בידם גם עוונות, ובאופן שהעוונות שלהם מרובים מן הזכויות. ברם, אנו מבקשים בראש השנה "שירבו זכויותינו כרימון", והיינו שיהיו הזכויות שלנו מרובות מן העוונות.

הבחנה אחרת הוצעה ע"י ר' דוד נג'אר¹³ (תוניס, מאה ל"ח): ריקנים שבישראל אכן מלאים מצוות, אבל "כפלח הרמון" בלבד, כלשון הפסוק הנדרש אודותם, ואילו אנו מתפללים בראש השנה שנזכה לריבוי זכויות "כרימון", והיינו כרימון שלם!

על התשובות הללו ועל אחרות שנאמרו בספרי האחרונים¹⁴, נציע עוד שתיים¹⁵:

הריקנים, ראה: ר"ח פאלאג'י, עיני כל חי, אזמיר תרל"ח, דף יא סע"א-רע"ב, עירובין יט ע"א.

11 ליוורנו תקמ"ג, ח"ב, סימן תקפ"ג, סוף דין א', דף רצ ע"ב.

12 וכעין זה כתב ר"י תאומים, פרי מגדים, אר"ח, משבצות זהב, סימן תקפ"ג, אות ב'.

13 הביאו משמו: רא"ח בורג'ל, מגדנות נתן, ליוורנו תקמ"ה, ליקוטים לש"ע, דף מו ע"א; ר"י פייתוסי, מזבח כפרה, ליוורנו תק"ע, רנו ליעקב (נדפס בסוף הספר), ליקוטי מסכת מגילה, דף קיט ע"א. וכן תירץ ר"א הלוי נ' טובו, פקודת אלעזר, ירושלים תשל"ח, אר"ח, ח"ג, סימן תקפ"ג, דף נא ע"ג.

14 ראה למשל: שדי יער (לעיל הערה 1), חלק הדרוש, עמ' קמג-קנא.

15 ראוי לציין כי קושיה דומה לזו הנדונה כאן מתעוררת על האמור במגילה ו ע"א: "רקת זו טבריא... ולמה נקרא שמה רקת - שאפילו ריקנין שבה מלאין מצות כרימון". ושאל רא"ל גינצבורג, טורי אבן, מגילה שם, והרי על כל ישראל מעיד הכתוב "כפלח הרמון רקתך", שאפילו הריקנין שבהם מלאין מצוות כרימון, "וא"כ מאי רבותא דטבריה"? - תירוצים רבים הוצעו ע"י האחרונים

א] בברכות נו ע"א, שם נאמרה הדרשה אודות הריקנים, מובא תיאור נרחב יותר:

הרואה רמונים בחלום: זוטרי - פרי עסקיה כרמונא, רברבי - רבי עסקיה כרמונא, פלגי - אם תלמיד חכם הוא יצפה לתורה, שנאמר (שיר השירים ח', ב) "אשקך מיין הרקח מעסיס רמני", ואם עם הארץ הוא יצפה למצוות, שנאמר (שם ד', ג) "כפלח הרמון רקתך". מאי 'רקתך' - אפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרמון.

נמצינו למדים, כי כאשר תלמיד חכם רואה בחלום פלחי רימונים ("פלגי"), מורה הדבר על תורה, ואילו לעם הארץ מורה הדבר על מצוות. את פשר ההבדל הזה חידד החת"ם סופר בדרשותיו¹⁶:

בשידוע כי הרמון יש בו תר"ג גרעינים נגד תר"ג מצוות¹⁷... ואומר אני, אם הגרגרים מרמזים על המצוות, א"כ העסיס רמונים, שהוא עיקר הפרי, מרמז על התורה, מעין של דבש

לקושיה זו, ומקצתם יכולים לתרץ גם את הקושיה ביחס לבקשה על הרימון בראש השנה. כך למשל, כתב החת"ם סופר (חידושי חת"ם סופר על הש"ס, מגילה שם, ד"ה ריקנין שבה), כי דרשת חז"ל על הפסוק "כפלח הרימון רקתך" (הנידונית במאמרנו בפנים) מתייחסת לריקנים שבישראל בהשוואה לאומות העולם. ואילו דרשת חז"ל על הריקנים שבטבריה (במגילה ו ע"א) מתייחסת לריקנים שבטבריה בהשוואה לעם ישראל, והיא מלמדת שהריקנים שבטבריה היו במעלה גבוהה יותר מריקני ישראל, לפי שהם היו מלאים במצוות יותר מהם (ובעצם, הם לא נקראו ריקנים אלא ביחס לגדולי טבריה). לפי ביאורו ניתן לומר, שבקשתנו בראש השנה, שנהיה מלאים במצוות כרימון, היא בהשוואה לעם ישראל (כ'ריקני טבריה'), וזו באמת מעלה הגבוהה בהרבה ממעלת 'ריקני ישראל'. או למשל, ר"י גויטע בחיבורו שדה יצחק, ח"א, ליוורנו תר"ו, מגילה שם, כתב, כי את הפסוק "כפלח הרימון רקתך" אמר שלמה רק ביחס לעיר טבריה, שמעלה מיוחדת היתה לה, שאפילו הריקנים שבה היו מלאים מצוות כרימון. גם לפי ביאורו יש מקום לבקשתנו בראש השנה, שנרבה זכויות כרימון, שהרי כלל ישראל לא נתברך במעלה זו.

¹⁶ ר"מ סופר, דרשות חתם סופר, ירושלים תשס"ב, ח"ב, דף רמט סע"ג-רע"ד.

¹⁷ כן כתב גם המלבי"ם, שיר השירים ד', ג.

עסיס רמונים. נמצא רמון כשהוא בשלימותו מרמז על ת"ח שעוסק בתורה שבה תר"ג מצות ומקיימם.

אמור מעתה, ריקנים שבישראל אכן מלאים מצוות, כנגד גרעיני הרימון, אבל תורה, שהיא כנגד העסיס שברימון, אין להם. ואילו אנו בראש השנה מבקשים שירבו זכויותינו כתכולת הרימון כולו, הגרעינים והעסיס, כדי שנזכה למעלה גבוהה יותר, גם לתורה וגם למצוות!¹⁸

ב] יש הסבורים כי יש הבדל בין זכויות למצוות. כך כתב ר' עקיבא שלום חיות¹⁹:

זהו החילוק בין זכויות למצוות. כי המצוה נקרא מי שעושה רק מיראה, מפני שנצטווה... משא"כ זכויות נקרא מי שעושה כדי לזכות נפשו, כי הוא רצון קונו, ואילולי לא נצטווה היה מצפה שיצטווה כדי שיהא לו במה למלאות רצון אביו. ובזה יובן השב מאהבה זדונות נעשו כזכויות (יומא פו ע"ב), ולא קאמר כמצוות.

אמור מעתה: נכון הוא שריקנים שבישראל מלאים הם כרימון, אבל אין הם מלאים אלא ב'מצוות', ואילו אנו מבקשים בראש השנה שנרבה 'זכויות' כרימון, חזויות הן במעלה גבוהה יותר, שכל עשייתן אינה אלא לעשות רצון אבינו שבשמים.

ג

עניין נוסף הטעון בירור הוא, מפני מה מלכתחילה שולב הרימון לסימני ראש השנה, ובפרט שהבקשה עליו דומה לבקשה על הרוביא - שהרי על הרוביא

¹⁸ רעיון זה דומה לאחד הטעמים אשר הוצע לאכילת אתרוג בראש השנה: חכמי המדרש לימדונו (ויקרא רבה, פרשה ל' סימן י"ב), כי האתרוג, שיש בו טעם וריח, מסמל את אלו שיש בהם תורה ומעשים טובים, ולפי זה כתב ר"ד פילוסוף, בית דוד, שאלוניקי ת"ק, ח"א, הל' ראש השנה, דף צה ע"ד, סימן שע"ו: "ואם כן ודאי לזה אוכלים אתרוג, לומר שנזכה לתורה ולמצות". על טעמים נוספים לאכילת אתרוג ועל העניין כולו, ראה: ר"ח טלבי, על מנהג אכילת אתרוג בראש השנה, מחקרי מורשתנו, ב-ג (תשס"ד), עמ' 119-135.

¹⁹ בחיבורו נשמת חיה (פירוש על הוידוי ועל אבינו מלכנו), ווילנא תר"ו, עמ' 33-

ובאמת, יש בראש השנה מאכלים נוספים שבקשתם דומה²⁶: על הכרתי אנו מבקשים "יכרתו שונאינו", על הסלק "יסתלקו אויבינו", ועל התמר "יתמו שונאינו". אם נתקשינו בכפל הבקשה על הרימון ועל הרוביא, או אז, מה נאמר ביחס לשילוש הבקשה, על הכרתי, הסלק והתמר?²⁷ - אלא ודאי הוא כפי שאמרנו, שמלכתחילה לא נמנעו מלבקש בקשות דומות בסעודת החג, לפי שכוחה של כל בקשה ותפילה הוא בריבוייה!

באופן אחר היו שיישבו²⁸, שיתכן כי מלכתחילה שולב הרימון במקום שלא היה בנמצא רוביא, או שלקחוהו משום מעלת ארץ ישראל, שכן הרימון הוא אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ²⁹.

על העניין האחרון יש ללמוד מרב האי גאון, אשר תלמידו, ר' מצליח ב"ר אליהו, התארח בביתו בראש השנה, ובין השאר מספר עליו³⁰: "ואחר כך נטל הדבש והאפונה, ואמר ארץ זבת וכו'".

נראה, כי זיכרון ארץ ישראל בראש השנה משמעות מיוחדת לו. ראשית, כבר בתורה נאמר עליה: "ארץ אשר ה' אלהיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלהיך בה מְרִשִׁית השנה ועד אחרית שנה" (דברים ל"א, יב), ורבותינו דרשו פסוק זה (ראש השנה ח ע"א): "מראשית השנה נידון מה יהא בסופה", ופירש רש"י

בימים הנוראים, ירושלים תשנ"ח, עמ' קז-קח; רמ"א גולוב, ספר עצות לדינא, ירושלים תשס"ג, סימן ה', עמ' 32-33.

²⁶ נוסח הבקשות הללו הוא עפ"י המובא בטור אר"ח, סימן תקפ"ג, ובשר"ע שם.
²⁷ אמנם, יש הסבורים שאלו שלוש בקשות שונות. כך למשל, ר"ח סופר, כף החיים, הלכות ראש השנה, סימן תקפ"ג, אות כ"ה, פירש, כי אנו מבקשים על התממשותם של שלושה שלבים: בתחילה אנו מבקשים שיסתלקו האויבים והמקטרגים מעלינו, לאחר מכן, שייכרתו ולא ישוּבו עוד, ולבסוף, שיתמו ויתבטלו מן העולם לגמרי. ולפי זה, יש לאכול את המינים הללו בסדר האמור - סילקא, כרתי ותמרי.

²⁸ ראה: ר"צ סלושץ (לעיל הערה 1), עמ' 41.

²⁹ יש לציין, כי היו שנהגו לאכול פירות נוספים משבעת המינים. כך למשל, נאמר במחזור ויטרי, מהד' ר"ש הורוויץ, נירנברג תרפ"ג, סימן של"ג, עמ' 362: "וכן בפרוונצא אוכלין ענבים לבנים ותאנים לבנים". וראה גם תניא רבתי, הלכות ראש השנה, סוף סימן ע"ב. אפשר שגם יסודו של מנהג זה בזיכרון ארץ ישראל ומעלתה בראש השנה.

³⁰ ראה: רב"מ ליון, גנזי קדם, ח"ג, חיפה תרפ"ה, עמ' 67-68, אגרת ר' מצליח.

אנו מבקשים "ירבו זכויותינו", ועל הרימון אנו מבקשים "נרבה זכויות כרימון!"

ואמנם, ישנו הבדל יסודי בין טיב הסימן שברימון לטיב הסימן שברוביא בראש השנה²¹. ברימון הסימן הוא במהות הפרי ובתכונותיו, ומשום כך בבקשה עליו אנו מציינים את שמו ואומרים ש"נרבה זכויות כרימון". לעומתו, ברוביא הסימן הוא בשם הירק, ומשום כך, בבקשה עליו אין אנו מזכירים את שמו, ובעצם, לא שייך כלל להזכיר את שמו ולומר "שירבו זכויותינו כרוביא", שהרי אין בירק זה ריבוי, אלא הבקשה עליו היא סתמית "שירבו זכויותינו".

ברם, למרות ההבדל הזה, העובדה היא שעל שני המינים הללו אנו מבקשים בעצם בקשה דומה - תפילה על ריבוי הזכויות בשנה הקרובה, ואם כן עדיין יש מקום לשאול, לשם מה כפל הבקשה ומפני מה הוצרכו לכך?

ניתן ליישב באופן פשוט, שלפנינו אכן בקשה כפולה, ולאמיתו של דבר, אין בכך כל פגם וחסרון, אלא אדרבה, כן ראוי וכך רצוי, להרבות באותן תפילות ובקשות, ולא רק ביום הדין של ראש השנה, אלא מדי יום ויום, ובכל תחומי החיים, ענייניהם ופרטיהם.

כך לימדונו חכמינו בהתייחסם לתפילת חנה, בירושלמי ברכות (פ"ד ה"א): "והיה כי הרבתה להתפלל לפני ה' (שמואל א א', יב) - מכאן שכל המרבה בתפילה נענה". ובסגנון דומה אמרו בבבלי ברכות (לב ע"ב): "אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה - יחזור ויתפלל, שנאמר (תהלים כ"ז, יד): 'קוה אל ה', חזק ויאמץ לבך, וקוה אל ה'". על יסוד זה, שריבוי התפילה מסייע ומועיל לקבלתה, עמדו חכמי המדרש במקומות שונים²², וגם רבותינו הראשונים והאחרונים²³ הדגישו את חשיבותו ונחיצותו²⁵.

²¹ על ההבדל הזה עמד פרופ' יעקב שויקה, בדבריו שנתפרסמו בדף שבועי, אוניברסיטת בר-אילן, פרשת לך לך, תשס"ד (מס' 521), עמ' 4. ויותר מהמה שלח לי באופן אישי, ותודתי נתונה לו על שעוררני ללבן עניין זה.

²² ראה למשל: תנחומא וירא, סימן א'; תנא דבי אליהו זוטא, פרק ו'.

²³ רבים הם המקורות בתחום זה, ונסתפק בציון ללקט המופיע בשני הספרים הללו: ר"מ כרף, ילקוט עמוד התפלה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 82-83; רמ"מ יאדלר, התחזקות בתפלה לה', ירושלים תש"ס, עמ' כא-כח.

²⁵ ובפרט בימים הנוראים, שבהם יש לתפילה חשיבות יתירה, שהרי היא אחד מן הדברים המקרעין גזר דינו של אדם (כמבואר בראש השנה טז ע"ב, ובירושלמי תענית, פ"ב ה"א). ראה למשל: רח"ה קרלנשטיין, קונטרס עצות לזכות בדין

(שם, ד"ה רב נחמן בר יצחק אמר): "שהקב"ה דן בתשרי את כל באי העולם, כל הקורות אותם עד תשרי הבא".

זאת ועוד, ידועה מחלוקת התנאים, רבי אליעזר ורבי יהושע, מתי נברא העולם (ברייתא, ראש השנה י ע"ב - יא ע"א), ובעניין זה הכריעו רבי אליעזר, וכאמור בבבלי (ראש השנה כז ע"א):

אמר רב שמואל בר יצחק: כמאן מצלינן האינדנא ז'ה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון? כמאן - כרבי אליעזר, דאמר: בתשרי נברא העולם³¹.

אמור מעתה: כמו שנתקבלה דעת רבי אליעזר בעניין הבריאה, כן נתקבלה דעתו בעניין הגאולה העתידה, או לכל הפחות נתנו לה מקום, והיא (בברייתא, שם יא ע"א): "בניסן נגאלו, בתשרי עתידין ליגאל".

אפשר, אפוא, שגם משום כך נהגו בראש השנה לעשות סימנים טובים בפירות ארץ ישראל, ובכללם הרימון, כדי לרמז על שיבת עם ישראל לארצו, ולעזור ולבקש, שבמהרה יתקיים הכתוב (במדבר י"ד, ח): "אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו - ארץ אשר היא זבת חלב ודבש"!

ערן שילה

לזכרו של איל,
שתמיד היה שם.
"דברים שבעל פה"
שהיו צריכים להיאמר
על שולחן החג,
ולא זכינו לאומרם¹.

"צדיק כתמר יפרח"

בשני מקומות מתייחסת הגמרא למנהג אכילת הסימנים בראש השנה (הזריות יב ע"א, כריתות ה ע"ב - ו ע"א), ובשניהם מובאת מימרא של רבי אמי², ולאחריה מימרא של אביי:

תרגום	מקור
אמר רבי אמי: מי שרוצה לידע האם יוציא שנתו או לא, יתלה נר בעשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים בבית שלא נושבת בו רוח, אם נמשך אורו ידע שיוציא שנתו.	אמר רבי אמי: האי מאן דבעי לידע אי מסיק שתיה אי לא, ניתלי שרגא בעשרה יומי דבין ראש השנה ליום הכפורים בביתא דלא נשיב זיקא, אי משיך נהוריה נידע דמסיק שתיה...
אמר אביי: עכשיו, משאמרת שסימן דבר הוא, לעולם יהיה רגיל לראות בראש השנה, קרא ורוביא, כרתי וסילקא ותמרי.	אמר אביי: השתא דאמרת סימנא מילתא היא, [לעולם] יהא רגיל למיחזי ³ בריש שתא קרא ורוביא כרתי וסילקא ותמרי.

¹ בערב ראש השנה סיכמתי עם איל שבמשך הארוחות אדרוש בעניין הסימנים. בעשרת ימי תשובה העליתי את הדברים על הכתב, ובהמשך הוספתי מראי מקומות מדוייקים.

² בחלק מהגירסאות המימרא הראשונה היא משם רבה (למשל: טור, אר"ח סימן תקפ"ג) או רבא.

³ בחלק מהגירסאות במקום "למיחזי": "למיכל" (כך לפנינו בגמרא בכריתות שם ובטור שם) או "למיית".

³¹ היינו בריאת האדם. ראה: ויקרא רבה, כ"ט, א'; פסיקתא דרב כהנא, ראש פסקא כ"ג; תוספות, ראש השנה ח ע"א, ד"ה לתקופות; רבינו בחיי, בראשית א', ג, מהד' רח"ד שעוועל, ירושלים תשל"ז, עמ' כו; ר"ן (על הר"ף), ג ע"א, ד"ה בר"ה.